

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

1-4 (128-131). Рік XXXIII

Під загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВИНАРА

ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ

1996

НЬЮ-ЙОРК

ТОРОНТО

КИЇВ

ЛЬВІВ

МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА
ВИДАЄ УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF HISTORY AND UKRAINIAN STUDIES
PUBLISHED BY THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Основник «Українського Історика»: Любомир Роман Винар (1963)

Founder of "The Ukrainian Historian": Lubomyr Roman Wynar (1963)

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в трьох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 30 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 12 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються.

Рецензійні примірники книжок треба вислати на Адресу Редакції з допискою "Book Editor".

Усі матеріяли до Редакції просимо надсилати в трьох машинописних примірниках на адресу:

Editor
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

Україна:
Заст. редактора УІ
Гирич Ігор
вул. Кіото 9, кв. 150
252156, Київ

Fax: (330) 297-1327

Tel.: (330) 297-1390

PERMISSION TO REPRINT. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise without prior written consent of the Editor in Chief.

Передруки і переклади матеріялів дозволені за згодою
Головного Редактора

UHA, *The Ukrainian Historian* and its Editors are not responsible for statements either of fact or opinion made by contributors.

Articles appearing in this Journal are abstracted and/or indexed
in *Historical Abstracts*, *America: History and Life*,
and *Bibliography of Slavic and East European Studies*.

ISSN: 0041-6061

Цей том появляється завдяки частинній дотації
з Видавничого Фонду М. Грушевського ім. інж. Василя і 8-р Тетяни Ростунів.

ЗМІСТ

Від редактора: "Михайло Грушевський: студії і матеріали"	11

ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Любомир Винар</i> : Вступ до науки грушевськознавства	17
<i>Олександр Оглоблин</i> : Грушевський на тлі доби: думки про третю і останню добу історика (1924–1934)	79
Стаття О. Оглоблина "Грушевський на тлі доби..." (Л. Винар)	85
<i>Ярослав Дашкевич</i> : Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів	88
<i>Ігор Гирич</i> : М. Грушевський і С. Єфремов на тлі суспільно-політичного життя кінця ХІХ— 20-их років ХХ століття	142
<i>Леонід Тимошенко</i> : Берестейська Унія в оцінці Михайла Грушевського	188
<i>Леонід Зашкільняк</i> : М. Грушевський і Галичина: (до переїзду до Львова 1894 року)	204

ДОПОВІДІ

<i>І. Ф. Курас</i> : Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934)	220
<i>Іван Дзюба</i> : Михайло Грушевський — провідний будівничий української культури	228

НЕДРУКОВАНА СПАДЩИНА ГРУШЕВСЬКОГО

<i>А. Шацька</i> : Літературна спадщина	235
<i>Михайло Грушевський</i> : Остання кутя. Різдвяна мрія	238
Коментар	248

ІСТОРИЧНА ШКОЛА ГРУШЕВСЬКОГО

<i>Віктор Гоцуляк</i> : До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського	251
<i>Олександр Домбровський</i> : Традиції школи Грушевського у львівському НТШ	259
<i>Ігор Верба, Оксана Юркевич</i> : Київська історична школа М. С. Грушевського	268

УЧНІ І СПІВРОБІТНИКИ М. ГРУШЕВСЬКОГО

<i>Ярослав Федорук</i> : Василь Герасимчук: його життя і відносини з Михайлом Грушевським	285

<i>Надія Бортняк</i> : Степан Томашівський: до відносин з Михайлом Грушевським	291
<i>Олег Купчинський</i> : Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраця учня та вчителя	297

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ВОЛИНИ

<i>А. Санцевич</i> : Велика Волинь як історико-географічний фактор у творчості М. Грушевського	306
<i>В. Степанков</i> : Події початкового етапу національної революції (1648—перша половини 1649) на Волині у висвітленні Грушевського	310
<i>Оксана Юрова</i> : Дослідження О. І. Барановичем магнатського господарства на Волині XVI-XVIII ст. на терені Науково-дослідної катедри історії України у Києві (1924-1930)	314

СПОГАДИ

<i>Михайло Брайчевський</i> : Як ми вшанували Михайла Грушевського в день його століття	319
<i>С. Кілессо</i> : Нагробок Михайлові Грушевському в Києві	322

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

<i>Юрій Шаповал</i> : Невідомі документи ГПУ-НКВД про життя і діяльність М. Грушевського у 1924-1934 роках	325
<i>Галина Сварник</i> : Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського за 1922 рік	350
<i>Володимир Сергійчук</i> : Нове про родину Грушевських	379
<i>Світлана Абросимова</i> : Листи М. Грушевського до Д. Яворницького ...	382
<i>Надія Миронець</i> : Листи Грицька Чупринки до Михайла Грушевського	387

АРХІВИ, БІБЛІОТЕКИ, МУЗЕЇ

<i>Світлана Панькова</i> : "Мета, зміст і щастя життя": постійно діюча виставка з колекції Історико-меморіального музею Михайла Грушевського	390

КОНФЕРЕНЦІЇ

<i>Я. Грицак, Я. Дашкевич</i> : Михайло Грушевський та його історична школа: конференційні здобутки:	395
<i>Л. Сакада</i> : "Михайло Грушевський — історик, політик, громадянин". Міжнародна наукова конференція в Києві	397
Привіт учасникам конференції (Л. Винар)	401
<i>Володимир Сергійчук</i> : Міжнародна наукова конференція "Михайло Грушевський і сучасність" в Київському університеті	404
<i>Тамара Булат</i> : "Михайло Грушевський: історик, суспільно-політичний діяч, державотворець", ювілейна конференція в Нью-Йорку	407
Слово-відкриття конференції (Л. Винар)	412

<i>Олег Романів: Відзначення Ювілею М. Грушевського у Львові</i>	414
<i>Олександр Сидоренко: Наукова сесія, присвячена М. Грушевському на славістичному з'їзді (АААСС) в Бостоні</i>	417
<i>Аркадій Жуковський: Ювілейна наукова конференція в Парижі для відзначення 130-ліття народження М. Грушевського</i>	419
<i>Олександр Баран: Наукова сесія, присвячена М. Грушевському на Конгресі Учених Товариств Канади</i>	421
<i>Алла Атаманенко: Ювілейна наукова конференція, присвячена М. Грушевському в Острозі</i>	423
<i>Марія Фішер-Слиш: Ювілейний вечір, присвячений М. Грушевському в Торонті</i>	425
<i>Володимир Сергійчук: Відзначення ювілею М. Грушевського в Угорщині</i>	427

ЮВІЛЕЙНИЙ РІК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1866-1934): МАТЕРІЯЛИ

1. Звернення Українського Історичного Товариства з приводу 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського	429
2. Резолюція Ювілейної Наукової конференції в Нью-Йорку, присвяченої 130-ій річниці від дня народження М. Грушевського	430
3. Резолюції Міжнародної наукової конференції в Києві, присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського	432
4. Українське Історичне Товариство проголосило "Міжнародний рік Михайла Грушевського": повідомлення	433
5. Створення Міжнародного Академічного Комітету для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського (1966-1934) ...	434
6. "Про відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського": Указ Президента України	435
7. Склад оргкомітету Міжнародної наукової конференції в Києві, присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського ...	436
8. Лист Віце-прем'єр України І. Кураса до голови Міжнародного Академічного Комітету проф. Любомира Винара	438
9. Лист від Оргкомітету з підготовки та відзначення 130-ліття народження М. С. Грушевського до Голови Міжнародного Академічного Комітету для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського	439
10. Лист проф. Леоніда Решодька до проф. Любомира Винара (15.VII.1996)	440

ГРУШЕВСЬКІЯНА: НОВІ ВИДАННЯ

<i>О. Ясь: З історії народження і розвитку грушевськознавства</i>	441
<i>І. Верба: Збірка архівних матеріалів ГПУ-НКВД про М. Грушевського</i>	444
ПРИВІТИ	448

ХРОНОЛОГІЯ

Ювілей М. Грушевського в 1996 році:	
хронологія подій (Л. Винар)	463

НАУКОВА ХРОНІКА

Міжнародний Академічний Комітет для вшанування	
130-ліття з дня народження Михайла Грушевського	468
Комісія УІТ для вивчення життя, діяльності і	
творчости М. Грушевського	468
Світова Рада Українського Історичного Товариства	468
Видання УІТ	469
Видавничий фонд ім. Михайла Грушевського	469
Біографічний словник українських істориків	470
Категорії членства УІТ	470
Від редакції	471
До співробітників «Українського Історика»	471
НАШІ АВТОРИ	473

TABLE OF CONTENTS

<i>Editor's Introduction: The Collection Mykhailo Hrushevs'kyi: Studies and Materials</i>	11
STUDIES	
<i>Lubomyr Wynar: Introduction to Hrushevs'kyi Studies</i>	17
<i>Oleksander Ohloblyn: Mykhailo Hrushevsky and the Epoch</i>	79
O. Ohloblyn's Article "Mykhailo Hrushevs'kyi and the Epoch" (L. Wynar)	85
<i>Jaroslav Dashkevych: The Campaign Against Hrushevs'kyi and His L'viv School During the Soviet Era</i>	88
<i>Ihor Hyrych: M. Hrushev'skyi and S. Iefremov in the Backdrop of the Socio-Political Life of the Late 19th Century-1920s</i>	142
<i>Leonid Tymoshenko: The Union of Brest in Mykhailo Hrushevs'kyi's Interpretation</i>	188
<i>Leonid Zashkil'niak: M. Hrushevs'kyi and Halychyna (Prior to His Move to L'viv in 1894)</i>	204
PAPERS	
<i>I. F. Kuras: Mykhailo Serhiiiovych Hrushevs'kyi (1866-1934)</i>	220
<i>Ivan Dziuba: Mykhailo Hrushevs'kyi: The Great Contributor to Ukrainian Culture</i>	228
HRUSHEVS'KYI'S UNPUBLISHED LITERARY LEGACY	
<i>A. Shats'ka: The Literary Legacy</i>	235
<i>Mykhailo Hrushevs'kyi: The Last Kutia: A Christmas Fantasy</i>	238
A Commentary	248
HRUSHEVS'KYI'S HISTORICAL SCHOOL	
<i>Viktor Hutsuliak: An Evaluation of the L'viv Period of Hrushevs'kyi's Historical School</i>	251
<i>Alexander Dombrowsky: The Traditions of M. Hrushevs'kyi's School at the NTSh in L'viv</i>	259
<i>Ihor Verba and Oksana Iurkevych: The Kyiv Historical School of M. S. Hrushevs'kyi</i>	268
M. HRUSHEVS'KYI'S STUDENTS AND ASSOCIATES	
<i>Iaroslav Fedoruk: Vasyl' Herasymchuk: His Life and Relations with Mykhailo Hrushevs'kyi</i>	285
<i>Nadia Bortnyk: Stepan Tomashivs'kyi: Relations with Mykhailo Hrushevs'kyi</i>	291

<i>Oleh Kupchyns'kyi: Myron Korduba's Letters to Mykhailo Hrushevs'kyi: On the Question of Creative Relations and Cooperation Between Student and Master</i>	297

STUDIES ON THE HISTORY OF VOLYNIA

<i>A. Santsevych: Greater Volynia as a Historical-Geographical Factor in the Works of M. Hrushevs'kyi</i>	306
<i>V. Stepankov: Events of the Initial Stage of the National Revolution (1648-first half of 1649) in Volynia in the Hrushevs'kyi's Interpretation</i>	310
<i>Oksana Iurkova: O. I. Baranovych's Study of the Magnate Estate in Volynia in 16th-18th Centuries at the Ukrainian History Research Chair in Kyiv (1924-1930)</i>	314

MEMOIRS

<i>Mykhailo Braichevs'kyi: How We Honored Mykhailo Hrushevs'kyi on the Centennial of His Birth</i>	319
<i>S. Kilesso: Mykhailo Hrushevs'kyi Tomb in Kyiv</i>	322

ARCHIVAL MATERIALS

<i>Iurii Shapoval: Unknown GPU-NKVD Documents on the Life and Activities of M. Hrushevs'kyi in 1924-1934</i>	325
<i>Halyna Svarnyk: Letters of Mykhailo Hrushevs'kyi to Kyrylo Studyns'kyi in 1922</i>	350
<i>Volodymyr Serhiichuk: New Materials on the Hrushevs'kyi Family</i>	379
<i>Svitliana Abrosymovna: M. Hrushevs'kyi's Letters to D. Iavornyts'kyi</i>	382
<i>Nadiia Myronets': Letters of Hryts'ko Chuprynka to Mykhailo Hrushevs'kyi</i>	387

ARCHIVES, LIBRARIES, MUSEUMS

<i>Svitliana Pan'kova: "Objectives, Contents, and the Vagaries of Life:" The Permanent Exhibition in the Collection of the Mykhailo Hrushevs'kyi Historical-Memorial Museum</i>	390

CONFERENCES

<i>Ia. Hrytsak and Ia. Dashkevych: "M. Hrushevs'kyi and His Historical School in L'viv:" Conference Results</i>	395
<i>L. Sakada: "Mykhailo Hrushevs'kyi — Historian, Statesman, Citizen." International Conference in Kyiv</i>	397
<i>Greetings to the Kyiv Jubilee Conference (L. Wynar)</i>	401
<i>V. Serhiichuk: International Academic Conference at Kyiv State University: "M. Hrushevs'kyi and Contemporaneity"</i>	404
<i>Tamara Bulat: Jubilee Academic Conference in New York: "Mykhailo Hrushevs'kyi: Historian, Public Activist, State-Builder"</i>	407
<i>Introductory Statement (L. Wynar)</i>	412
<i>Oleh Romaniv: The Commemoration of Mykhailo Hrushevs'kyi's Jubilee in L'viv</i>	414

<i>Alexander Sydorenko</i> : Academic Session Dedicated to the 130th Anniversary of M. Hrushevs'kyi's Birth at the AAASS Conference in Boston.....	417
<i>Arkady Joukovsky</i> : The Jubilee Academic Conference in Paris Commemorating the 130th Anniversary of M. Hrushevs'kyi's Birth	429
<i>Alexander Baran</i> : Academic Session Dedicated to M. Hrushevs'kyi at the Congress of Learned Societies of Canada	421
<i>Alla Atamanenko</i> : The Jubilee Academic Conference in Ostoroh	423
<i>Maria Fisher-Slysh</i> : Jubilee Soiree Dedicated to M. Hrushevs'kyi in Toronto	425
<i>V. Serhiichuk</i> : Commemoration of Mykhailo Hrushevs'kyi's Jubilee in Hungary	427

MATERIALS ON THE JUBILEE YEAR OF MYKHAILO HRUSHEVS'KYI'S (1866-1934)

1. Appeal of the Ukrainian Historical Association on the 130th Anniversary of Mykhailo Hrushevs'kyi's Birth	429
2. Resolution of the Jubilee Academic Conference in Dedicated to 130th Anniversary of the Birth of Mykhailo Hrushevs'kyi in New York	430
3. Resolution of the International Academic Conference Dedicated to the 130th Anniversary of M. S. Hrushevs'kyi in Kyiv	432
4. UHA Proclaimed Mykhailo Hrushevs'kyi's International Year: An Announcement	433
5. Creation of the International Academic Commemorative Committee for the 130th Anniversary of M. Hrushevs'kyi's Birth (1866-1934—1996)	434
6. "On the Occasion of the 130th Anniversary of M. S. Hrushevs'kyi:" A Decree from the President of Ukraine.....	435
7. Composition of the Organization Committee of the Academic Conference Commemorating the 130th Anniversary of M. Hrushevs'kyi's Birth ...	436
8. Letter from the Vice-Premier of Ukraine I. Kuras to Prof. L. Wynar, President of the International Academic Commemorative Committee for the 130th Anniversary of M. Hrushevs'kyi's Birth	438
9. Letter from the Organization Committee for the Commemoration of the 130th Anniversary of M. Hrushevs'kyi's Birth to the President of the International Academic Commemorative Committee	439
10. Letter from Prof. Leonid Reshod'ko to Prof. Lubomyr Wynar	440

HRUSHEVSKIANA: NEW PUBLICATIONS

<i>O. Ias'</i> : The Origin and Early History of Hrushevs'ky Studies	441
<i>I. Verba</i> : Mykhailo Hrushevs'kyi and GPU-NKVD. Archival Sources	444
GREETINGS	448

CHRONOLOGY

Mykhailo Hrushevs'kyi's Jubilee in 1996: Chronology of Events (by L. Wynar)	463

SCHOLARY CHRONICLE

UHA Commission for the Study of the Life, Deeds and Works of M. Hrushevs'kyi	468

World Council of the Ukrainian Historical Association	468
UHA Publications	469
Mykhailo Hrushevs'kyi Publication Fund	469
Biographical Dictionary of Ukrainian Historians	470
From the Editor	471
OUR CONTRIBUTORS	473

СПОГАДИ

МИХАЙЛО БРАЙЧЕВСЬКИЙ

Українське Історичне Товариство

Київ, Україна

ЯК МИ ВШАНОВУВАЛИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ДЕНЬ ЙОГО СТОРІЧЧЯ

(Із спогадів історика)

Ішов 1966 рік. Минулого літа захлинулася Хрущівська відлига; самого Хрущова було усунуто від всіх державних справ, відбулася перша хвиля репресій; шістдесятництву, як ідеологічній системі було завдано тяжкого удару, від якого важко було емансипуватися. Перспектива виглядала досить сумнівною; майбутнє вимальовувалося непевно й тривожно. Але хотілося вірити, що справа не така вже безнадійна, що повороту до минулого не буде, що історичний розвиток прямуватиме надалі в одному напрямку — в напрямку прогресу.

За такої ситуації 1966 року виповнилося 100-річчя від народження найвидатнішого ученого-історика та громадського діяча Михайла Грушевського. Проголошений «буржуазним націоналістом», а відтак «найлютішим ворогом українського народу», він був проскрибований партійно-радянською верхівкою і практично відсторонений від наукового та політичного життя. Саме навіть ім'я його дозволялося згадувати тільки в критичних контекстах і то із застосуванням найобразливішої лексики. Його звинувачували у фальсифікаторстві, антинауковості історичної концепції, перекрученні фактів тощо, а до того ще проголосили австрійським шпигуном.

Відлига кінця 50-их та початку 60-их років примусила поіншому глянути на хід справ. Було усвідомлено (бодай би не повною мірою) велич Грушевського як ученого і громадянина-патріота. Стало ясно, що на цей раз відмовчатися не вдасться, і так чи інакше радянська наука мусить якось zareагувати на осоружний для неї ювілей. Осібне питання, на яке пропонувалася далеко не однозначна відповідь — як саме.

Я, наприклад, пропонував видати до ювілею тритомник «Київська Русь», покладаючися на те, що період розвиненого феудалізму не містить в собі якихось політичних засад чи настанов, здатних скомпромітувати радянську історіографію. Цей задум підтримали деякі колеги (зокрема Ф. Шевченко), але начальство виявилось нездатним позитивно вирішити проблему.

Натомість вирішено відгукнутися на столітній ювілей статтею Ф. Шевченко, присвяченою поверненню Грушевського в Україну.

Власне ювілей був відзначений скромним мітингом біля пам'ятника ученого на Байковому кладовищі. Того ж дня провадився ще один мітинг — в Бабиному Ярі, присвячений 25-річчю трагедії. Цей збіг заходів безпосередньо відбився на складі учасників, бо розірватися навпів людина, звісно, не може, і учасникові одного зібрання не виходить бути учасником другого. Так, скажімо, І. Дзюба, виступавши в Бабиному Ярі, не міг виголосити промову на Байковому цвинтарі.

Але в цей багатий на події день мав місце ще один захід, що безпосередньо відбився на загальній ситуації: в Інституті історії АН УРСР (в якому я тоді працював), відбувся захист кандидатської дисертації археологом Б. Тимошуком, співробітником Чернівецького музею. Мені довелося виступати в ролі офіційного опонента. Захист пройшов дуже добре; можна сказати, блискуче. Дисертант продемонстрував неабиякий хист ученого і прекрасне знання обраного сюжету.

Після захисту, як годиться, відбувся традиційний банкет; в ті часи це уважалося за необхідний елемент процедури. І от, в кінці банкету я звернувся до присутніх: «Товариші! (а тоді всі були товаришами) Сьогодні відзначається сторіччя Михайла Грушевського, найвидатнішого історика України, а може й світу. Давайте пройдемося до його пам'ятника і покладемо на нього квіти». А квітів у нас було — цілі оберемки. Їх дисертантові дарували друзі й шанувальники. Моя пропозиція мала успіх — всі гараче її підтримали і не гаючи часу рушили до Байкового кладовища... А було це пізнього вечора, можна сказати, поночі.

Нагадаємо: описувані події відбувалися восени 1966 р. в умовах контрвідлиги, яка щойно почалася. Тоді за покладання квітів на пам'ятнику Т. Шевченка людей звільняли з роботи, позбавляючи їх в такий спосіб засобів життя. Що ж би вдіяли наші начальники, коли б довідалися про квіти для пам'ятника Грушевському. Отже, наша імпровізована акція була небезпечною.

На кладовищі, як і слід, панувала темрява і тиша. Але на перехресті головної алеї з бічної, біля цвинтарної церкви, де стоїть надгробок великому вченому і громадянину, походжав молодий міліціант, — по діагоналі: туди-сюди, не без труднощів долаючи нудьгу і нудоту.

Що він тут робить? А ось, що: пильнує носи у мармурових та гранітних пам'ятників. Справа в тому, що якісь зловмисники відбили носа скульптурному портретові нещодавно померлого мера Києва, висловивши так свою любов до покійного бюрократа. Така ж доля чекала й надгробок Гусевої — дружини тогочасного секретаря ЦК КПУ А. Скаби. Нові носи витесали і приліпили на місце, але історія повторилася. Тоді вирішили уставити спеціальний міліційський пост для охорони надгробків.

Поява нашої процесії дуже здивувала, а може й налякала хлопця в міліцейській уніформі. Він якось втратив рівновагу духу і не знав, що робити: чи то піднімати алярм, чи викликати оперативну групу, чи випроводжувати несподіваних гостей власними силами, чи рятуватися втечею, оскільки легітимність реальної появи виглядала досить сумнівною, а наміри прибульців — невідомими. Але все обійшлося спокійно. Ми пояснили хлопцеві, хто ми і для чого сюди прийшли, і, здається, придбали Грушевському ще одного шанувальника.